

Explaining the network of the Islamic Islamic Bank of the discourse of the revolution

Amin Bagheri

Corresponding author, PhD in educational management, Shahid Beheshti University,
Tehran, Iran. Baghab128@gmail.com

Hasan Jafarian

Researcher in the field of education

Abstract

Creation is based on knowledge and reaching the truth, and the explanation of the philosophy of creation without the concept of concept and knowledge will be incomplete. Meanwhile, the importance and place of communication, networking in the process of epistemology of the world of creation also has a different meaning. Because learning does not happen alone and by itself, but requires interaction and learning from a valuable and transcendent source. Therefore, in the present research, by using the documentary-analytical study in the existing sources and writings, an attempt is made to describe and explain the concept and place of learning networks in the promotion of pure and true knowledge and thought of the Islamic society. Because the Islamic society needs constructive, integrated and flexible communication networks that turn the whole society into a huge and dynamic school. The findings of the research showed that man should identify key and valuable scholars in line with his happiness and continuous growth and development and improve his knowledge through targeted, continuous and sustainable interactions. On the other hand, the Islamic society is also obliged to provide an active, dynamic and facilitating environment for citizens to interact and take advantage of extensive learning resources. In this regard, virtual and non-virtual social networks act as an opportunity and an optimal platform to enhance people's learning, and their negative functions are optimally managed.

Keywords: interaction, networking, social networks, learning, Islamic revolution

تبیین شبکه یادگیری جامعه اسلامی بر اساس گفتمان انقلاب اسلامی

امین باقری

نویسنده مسئول، دانش آموخته دکتری مدیریت آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. Baghab128@gmail.com

حسن جعفریان

پژوهشگر حوزه فلسفه تعلیم تربیت.

چکیده

اساس خلقت مبتنی بر معرفت و نیل به حقیقت مطلق است و تبیین فلسفه آفرینش بدون تعریف مفهوم یادگیری و معرفت ابتر و ناقص خواهد بود. در این میان، اهمیت و جایگاه ارتباط، تعامل و شبکه‌سازی در فرایند معرفت‌اندوزی جهان خلقت نیز معنای متفاوتی می‌یابد. چرا که یادگیری در تنهایی و به خودی خود صورت نمی‌پذیرد، بلکه نیازمند تعامل و آموختن از منبعی ارزشمند و متعالی است. لذا در پژوهش حاضر با استفاده از مطالعه اسنادی-تحلیلی در منابع و مکتوبات موجود، سعی بر آن است تا مفهوم و جایگاه شبکه‌های یادگیری در ارتقای معرفت و اندیشه ناب و حقیقی جامعه اسلامی توصیف و تبیین گردد. چرا که جامعه اسلامی نیازمند شبکه‌های ارتباطی سازنده، یکپارچه و منعطفی است که تمام جامعه را تبدیل به یک مدرسه عظیم و پویا نماید. یافته‌های پژوهش نشان داد که انسان در راستای سعادت و رشد و تکامل پیوسته خویش باید عالمان کلیدی و ارزشمند را شناسایی نماید و به واسطه تعاملات هدفدار، مستمر و پایدار معرفت خویش را ارتقا بخشد. از سویی، جامعه اسلامی نیز موظف است که به واسطه طراحی فضای فعال، پویا و تسهیل‌کننده زمینه تعامل و بهره‌گیری از منابع گسترده یادگیری را برای شهروندان فراهم نماید. در این راستا، شبکه‌های اجتماعی مجازی و غیرمجازی به‌عنوان فرصت و بستری بهینه در تقویت یادگیری افراد عمل می‌کنند و کارکردهای منفی آن‌ها به نحو بهینه مدیریت می‌گردد.

واژگان کلیدی: تعامل، شبکه‌سازی، شبکه‌های اجتماعی، یادگیری، انقلاب

اسلامی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۵

فصلنامه رهنمون انقلاب اسلامی، سال ۱، شماره ۱، بهار ۱۴۰۳، صص ۱۵۳-۱۸۴

دسترسی به مقالات نشریه علمی رهنمون انقلاب اسلامی (Open Access) است.

Creative Commons Attribution 4.0 International CC BY 4.0

نشریه علمی «رهنمون انقلاب اسلامی» تحت مجوز بین‌المللی

Doi: [10.22034/rir.2022.164259](https://doi.org/10.22034/rir.2022.164259)

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشریه رهنمون انقلاب اسلامی نمی‌باشد.

مقدمه و بیان مسئله

آنچه امروز در اکثر تحقیقات و مطالعات مرتبط با ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی مطرح می‌شود، نقش مهم و تأثیرگذار آن‌ها در توسعه و ارتقای تعاملات و بهبود یادگیری است. جهان امروز به شدت تحت تأثیر شبکه‌های گسترده مجازی است که جریان اطلاعات در دهکده جهانی را توسعه داده و اندیشه و رفتار افراد را جهت می‌بخشد؛ اما آیا به‌واقع این فناوری پیشرفته اطلاعات و ارتباطات جریان یادگیری و کسب معرفت را در جوامع بهبود بخشیده و یا باعث دوری و نفرت انسان‌ها نسبت به یکدیگر شده است.

خلجی و خانیکی (۱۳۸۸) تصریح می‌کنند که در دوران ورود فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی به جامعه بشری، تاریخ تحولات شتاب بیشتری گرفته است، مقوله‌هایی نظیر جامعه اطلاعاتی و جوامع معرفتی در کانون مباحث توسعه قرار گرفته‌اند. به‌گونه‌ای که هر جامعه در حال گذار ملزم است با مبنا قرار دادن این شاخص‌ها و متغیرها، برنامه‌های توسعه همه‌جانبه خود را طراحی و تعقیب کند. عدلی‌پور و همکاران (۱۳۹۲) نیز توضیح می‌دهند که: یکی از مؤلفه‌ها و همچنین ساز و کارهای تسریع‌کننده جهانی‌شدن، فناوری‌های اطلاعاتی-ارتباطی همچون شبکه‌های اجتماعی مجازی است. استفاده از این ابزارها باعث هرچه نزدیک‌تر شدن انسان‌ها و جوامع به یکدیگر می‌شود و آنچه در پی دارد، تأمل بیشتر در مورد عناصر فرهنگی سایر جوامع است. آن‌گونه که برخی از اندیشمندان معتقدند، فناوری‌هایی از قبیل اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی همچون سوپرمارکتی فرهنگی عمل می‌کنند و در این فضا، کنشگران در معرض کالاهای فرهنگی سایر نقاط مختلف جهان قرار می‌گیرند و در مورد آن تعمق می‌کنند.

سلطانی‌فر و همکاران (۱۳۹۲) نیز مطرح می‌کنند که «فناوری‌های ارتباطی جدید و بزرگراه‌های اطلاعاتی آن به‌ویژه، شبکه‌های اجتماعی، منجر به تحول در شدت و میزان ارتباط انسان‌ها در اقصا نقاط جهان شده‌اند و تحولی کیفی در نحوه ارتباط انسان‌ها با یکدیگر ایجاد کرده‌اند؛ به این معنا که امروزه با استفاده از شبکه‌های اجتماعی و با حضور در این بزرگراه، امکان بهره‌گیری از انبوهی از اطلاعات در کمترین زمان ممکن و برقراری ارتباط گفتاری نوشتاری و دیداری با هزینه‌ای به

نسبت کم فراهم آمده است». با وجود تأیید بسیاری از مزایا و منافع حاصل از شبکه‌های اجتماعی مجازی، چالش‌ها و معضلات پدید آمده نیز در فرایند ارتباط انسان‌ها و یادگیری و معرفت به کرات مشاهده می‌شود. برای نمونه، با وجود توسعه فزاینده فناوری‌های ارتباطی و گسترش فزاینده تبادل اطلاعات و دانش میان افراد، اما آیا تعاملات انسانی رشد و بهبود یافته و یا این‌که باعث کینه، نفرت و دشمنی بیشتری میان انسان‌ها شده است.

مطهری (۱۳۸۷ ب) این مسئله را این‌گونه به چالش می‌کشد که آیا همان‌طور که بشریت در ابزارها پیشرفت کرده است و در ساختمان و تشکیلات اجتماعی پیشرفتی عظیم برایش پیدا شده است در حسن روابط انسان‌ها با یکدیگر نیز پیشرفت پیدا شده است یا نه؟ اگر این پیشرفت پیدا شده باشد اشمش واقعاً تکامل است، تعالی است. مثلاً آیا انسان‌ها در احساس تعاون نسبت به یکدیگر پیش آمده‌اند؟ یعنی انسان امروز از انسان گذشته نسبت به انسان‌های دیگر بیشتر احساس تعاون می‌کند؟ علامه طباطبایی (بی‌تا) در تأیید ارتباطات اجتماعی چنین مطرح می‌کنند که بر مسلمان‌ها لازم است که در فهم حقایق دینی به تفکر پردازند، ولی تفکر و کوشش بایستی به‌طور دسته‌جمعی و با ارتباط یکدیگر باشد و اگر هم در بخشی از معارف و حقایق دینی برایشان شبهه‌ای پیدا شد، مطلب را با تدبر در یک بحث دسته‌جمعی بر کتاب خدا عرضه نموده و اگر بدین ترتیب هم درد دوا نشد، مطلب را بر پیغمبر یا کسی که جانشین پیغمبر است عرضه بدارد تا شبهه از بین برود.

اما نکته مهمی که به ذهن متبادر می‌شود این است که اصول و اساس این ارتباطات اجتماعی بر اساس کدام اصول و ساختار باید بنا شود تا زمینه ارتقای یادگیری و تعالی بشریت فراهم نماید. از سویی، تمرکز بسیاری از تحقیقات و مطالعات بر شبکه‌های مجازی است. در حالی که توسعه شبکه‌های مجازی نیازمند آن است که ابتدا جایگاه تعامل اجتماعی و مهارت‌های شبکه‌سازی تبیین گردد. چرا که بسیاری از افراد پیش‌تر از آنکه نیازمند توانایی بهره‌گیری از فناوری‌های نوین باشند، باید مهارت و توانایی ارتباطات اجتماعی خویش را بازنگری، اصلاح و تقویت نمایند. بشر امروز بیش‌تر از آن‌که نیازمند توسعه روزافزون شبکه‌های گسترده مجازی باشد، ابتدا باید ارتباط اجتماعی و مهارت شبکه‌سازی را به نحو احسن تبیین نماید

و مبتنی بر اصول حقیقی متعالی بنیان نهد؛ ارتباطاتی که منجر به یادگیری حقیقی و مطلوب در میان جامعه اسلامی جهانی گردد.

بر این اساس، سؤالات بنیادی مطالعه حاضر این است که آیا هرگونه ارتباط و شبکه‌سازی اجتماعی منجر به یادگیری درخور می‌شود؟ آیا تعامل با هرگونه منبعی مؤثر و مفید است؟ امروز، مفهومی به نام شبکه‌های اجتماعی و نقش آن در گسترش و توزیع دانش شکل گرفته است؛ اما آیا به واقع گسترش فزاینده ارتباطات و تعاملات زمینه مناسبی برای یادگیری متعالی فراهم می‌کند و یا موجب نتایج معکوسی می‌شود؟

مبانی نظری

یادگیری

یکی از دیدگاه‌ها و نظریات مورد استقبال دنیای امروز، مبحث اجتماع یا جامعه یادگیرنده است که در آن یادگیری کلید و محور اساسی شکل‌گیری و توسعه آن جامعه محسوب می‌شود. دی‌سیوو و لادینا^۱ (۲۰۱۰) تصریح می‌کنند که جامعه یادگیرنده، اجتماعی است که در آن یادگیری گسترده و مادام‌العمر است. فعال‌سازی فرایندهای یادگیری مادام‌العمر به‌عنوان راهبردی بنیادین به‌منظور ایجاد شرایط بهبود از منظر اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و همچنین بهبود کیفیت زندگی شهروندان شناخته می‌شود.

اما نگاهی فراتر از این رویکرد در مبانی دینی و اسلامی فلسفه خلقت و تمام هستی را بر مبنای کسب معرفت تعریف می‌کند. در این نگاه، جهان خلقت اساساً توسط پروردگار به‌منظور نیل به حقیقت مطلق ایجاد شده است. مسیر نیل به این سعادت متعالی تربیت و یادگیری است. امام خمینی این نکته را به خوبی توصیف نموده است: «عالم، مدرسه است و معلمین این مدرسه، انبیا و اولیا هستند و مربی این معلمین، خدای تبارک و تعالی است. خدای تبارک و تعالی، تعلیم و تربیت کرده است انبیا را و ارسال کرده آن‌ها را برای تربیت و تعلیم کافه ناس» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳). ایشان به کرات اهمیت جایگاه تعلیم و تربیت انبیا را تذکر داده‌اند. برای

---

^۱Di Sivo & Ladiana

نمونه، امام در جایی چنین مطرح می‌کنند: «خدای تبارک و تعالی انبیا را مأمور فرموده است که این‌ها بیابند و تربیت کنند این انسان را که برسد به آن مراتب مافوق طبیعت، هر چیزی که در آن قابلیت هست، فعلیت پیدا بکند و تربیت یک تربیت الهی بشود» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۴: ۱۷۶).

ارتباط اجتماعی و شبکه‌سازی

نوع انسان با فطرتی که در او به ودیعه نهاده‌اند، طالب سعادت و نیکبختی حقیقی خویش است. سعادت انسان این است که بر اریکه زندگی روحی و جسمی خود به‌طور اجتماعی تکیه زند و بهره‌ای که می‌تواند از پیشرفت دنیوی و اخروی خویش بگیرد (طباطبایی، بی‌تا: ۱۰۳). مهارت‌های اجتماعی از جمله توانایی‌های کلیدی انسان برای زندگی و مدیریت عملکرد فردی و اجتماعی است. در این میان، اهمیت ارتباطات اجتماعی در فرایند یادگیری نیز حائز اهمیت است؛ زیرا یادگیری اساساً مبتنی بر ارتباط و تعامل شکل می‌گیرد. این ارتباط دارای گستره پهناوری همچون تعامل انسان با سایر انسان‌ها، ارتباط با کتاب و منابع یادگیری، ارتباط با خود و ... است؛ اما آنچه در اینجا بیشتر مورد تأکید است، ارتباط اجتماعی افراد با یکدیگر است. ارتباط به زبان ساده عبارت است از انتقال اطلاعات یا معنا از فردی به فردی دیگر. از سوی دیگر، مهارت‌های ارتباطی از نگاه یارعلی و همکاران (۱۳۸۷) عبارت است از فرایند برقراری ارتباط میان حداقل دو نفر و به مجموعه رفتارهایی اطلاق می‌شود که به انسان کمک می‌کند تا میان عواطف و نیازهای خود ارتباط برقرار کند و به اهداف میان فردی و اجتماعی دسترسی یابد.

انسان به‌واسطه برقراری ارتباطات اجتماعی مناسب می‌تواند بسیاری از نیازهای فردی و اجتماعی خود را برطرف نماید که از آن جمله یادگیری است. انسان هنگامی که به مطالعه کتاب نیز می‌پردازد، به نوعی در حال برقراری ارتباط با نویسنده و محتوای کتاب است. برای همین مقصود، توانایی شبکه‌سازی اجتماعی از جمله مهارت‌های کلیدی به منظور کسب و ارتقای یادگیری است. شبکه اساساً به‌عنوان مجموعه‌ای از گره‌ها و پیوندها و اتصالات میان آن‌ها تعریف می‌شود. شبکه‌سازی نیز از منظر ورما^۱ (۲۰۰۹) عبارت است از «آگاهی از این‌که چه کسی دارای دانش و

^۱Verma

منابع اضافی مورد نیاز است». هوی و میسکل^۱ (۲۰۰۵) نیز شبکه‌سازی را «فرایند ایجاد ارتباطات با افراد مؤثر و دارای نفوذ تعریف می‌کنند. افرادی که ممکن است دارای جایگاه مهمی باشند یا نباشند، اما اغلب به اطلاعات مفید و سودمند دسترسی دارند». به این ترتیب، شبکه‌سازی یکی از مهارت‌ها و توانایی‌های کلیدی در راستای بهبود یادگیری و سایر توانمندی‌های فردی، گروهی و اجتماعی است و بر این اساس، فرد باید محیط و افراد شاخص پیرامون خویش را بشناسد، تعامل معنادار و مستمری با آن‌ها برقرار نماید و در نتیجه نیاز اطلاعاتی و کمبود یادگیری خود را رفع نماید. به بیانی شبکه‌سازی عبارت است از شناخت محیط پیرامون، تشخیص افراد صاحب‌نظر و برقراری تعاملات پایدار و عمیق به منظور کسب معرفت و رفع شکاف‌های دانشی خویش.

گفتمان انقلاب اسلامی

گفتمان انقلاب اسلامی در تداوم حرکت انبیا و تعالیم آسمانی به‌ویژه اسلام راستین است و دال مرکزی آن را اسلام و هویت اسلامی تشکیل می‌دهد. این گفتمان در بردارنده مفاهیم رکنی چون: استقلال‌خواهی، آزادی، مردم‌پایگی و اسلام‌مداری است که در شعار اساسی «استقلال»، «آزادی»، «جمهوری اسلامی» مطرح شده است. توأمان بودن دین و سیاست، ستون فقرات و رکن اساسی گفتمان انقلاب اسلامی را شکل می‌دهد، به این معنا که قانون مبتنی بر دین و مشارکت و نقش‌آفرینی مردم در حکومت با محوریت رهبری دینی از ارکان انقلاب اسلامی است که این گفتمان را از دیگر گفتمان‌ها جدا و متمایز می‌کند. قابل ذکر است که گفتمان انقلاب اسلامی جهانی بوده و به مرزهای ایران محدود نمی‌شود.

اصول حاکم بر گفتمان انقلاب اسلامی عبارت‌اند از:

- حق‌مداری و خدامحوری
- تکلیف‌گرایی و کمال‌جویی
- تقدم مصالح جمعی بر مصالح فردی
- عدالت همه‌جانبه و فراگیر
- توأمان بودن دین و سیاست

- فرا جغرافیایی
- وظیفه محوری و معنویت خواهی
- ظلم‌ستیزی و حمایت از مظلومان و مستضعفان جهان
- تعلیم و تربیت اسلامی
- استقلال همه جانبه

پیشینه

با توجه به توصیفی که از شبکه‌های اجتماعی در سطور فوق مطرح شد، کمتر تحقیق و مطالعه‌ای با این اوصاف مشاهده می‌شود. غالب تحقیقات متمرکز بر شبکه‌های اجتماعی مجازی هستند و نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات را در توسعه ارتباط و تعاملات اجتماعی مورد نظر قرار می‌دهند. در صورتی که مهارت‌های ارتباطی و شبکه‌سازی دارای ضرورت و اهمیت فزاینده‌تری نسبت به نحوه بهره‌گیری از ابزار و رسانه هستند. در ادامه نمونه‌ای از تحقیقات داخلی در جدول شماره (۱) و نمونه‌ای از تحقیقات خارجی در جدول شماره (۲) که به بررسی نقش و جایگاه مهارت‌های ارتباطی، شبکه‌های اجتماعی، رسانه‌ها و ابزار مرتبط پرداخته‌اند، به صورت مختصر ارائه می‌گردد.

جدول ۱- تحقیقات داخلی مرتبط با ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی

مؤلف	موضوع	روش‌شناسی	جامعه و نمونه تحقیق	خلاصه نتایج
۱- حمایت خواه (۱۴۰۰)	تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر انحرافات اجتماعی زنان	توصیفی از نوع پیمایش اجتماعی (پرسشنامه محقق‌ساخته)	۱۰۵ زن بازداشت شده در چهارم بوده که به‌عنوان جمعیت نمونه در دسترس انتخاب شدند.	شبکه‌های اجتماعی مجازی، فرصت و انگیزه بیشتری را نسبت به فضای واقعی جامعه، برای تخطی از هنجارهای اجتماعی برای زنان فراهم ساخته است؛ پس می‌توان چنین استدلال کرد که شبکه‌های اجتماعی

مؤلف	موضوع	روش‌شناسی	جامعه و نمونه تحقیق	خلاصه نتایج
				مجازی نقشی اثرگذار و مستقیم در زمینه بروز انحرافات اجتماعی زنان دارند.
عبدالرحمانی و همکاران (۱۳۹۹)	بررسی تأثیر محتوای غیر اخلاقی شبکه‌های اجتماعی مجازی بر امنیت اجتماعی (مورد مطالعه: شبکه اینستاگرام)	توصیفی-تحلیلی از نوع پیمایشی	کاربران اینستاگرام مستقر در شهر تهران که به‌طور تقریبی حدود ۴ میلیون نفر در نظر گرفت شد که بر اساس فرمول تعیین حجم نمونه کوکران ۳۸۴ نفر به‌عنوان حجم نمونه به روش خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب شدند.	نتایج حاکی از آن بود که بین محتوای غیر اخلاقی و امنیت اجتماعی رابطه معنادار وجود دارد. همچنین بین محتواهایی مانند پورنوگرافی با امنیت اجتماعی با شدت (۲)، روسپی‌گری با امنیت اجتماعی با شدت (۲، ۱۲)، روابط نامشروع با امنیت اجتماعی با شدت (۲، ۷۱)، بدحجابی با امنیت اجتماعی با شدت (۴، ۰۷) و همجنس‌گرایی با امنیت اجتماعی با شدت (۲، ۷۶) رابطه معنادار وجود دارد و بر آن تأثیر گذارند.
افشانی و شیری محمدآبادی (۱۳۹۹)	شبکه اجتماعی زنان و سلامت اجتماعی در خانواده	پیمایشی کمی	۲۸۸ نفر از زنان ۱۸ تا ۶۰ ساله شهر یزد، با استفاده از پرسشنامه استاندارد سلامت	نتایج نشان داد که بین شبکه اجتماعی زنان و ابعاد آن با سلامت اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد. شبکه اجتماعی

خلاصه نتایج	جامعه و نمونه تحقیق	روشن‌شناسی	موضوع	مؤلف
<p>به‌منزله یکی از منابع در دسترس خانواده‌ها و زنان می‌تواند سلامت اجتماعی زنان را افزایش دهد.</p>	<p>اجتماعی کبیز (۱۹۹۸) و پرسشنامه محقق ساخته شبکه اجتماعی</p>			
<p>نتایج نشان داد که میانگین مهارت‌های شناختی در میان مردان بیشتر از زنان است و میانگین شش خرده مهارت شناختی تفکر انتقادی در میان کاربران متفاوت بود. هم‌چنین یافته‌ها نشان داد که میان سطح تحصیلات کاربران و میزان استفاده از شبکه تلگرام با بهره‌گیری از مهارت‌های شناختی تفکر انتقادی تفاوت معناداری وجود داشت. علاوه بر آن، طبق آزمون رگرسیون متغیر تحصیلات دارای تأثیر مثبت و متغیر میزان استفاده از شبکه اجتماعی تلگرام دارای تأثیر منفی بر مهارت‌های شناختی تفکر انتقادی کاربران</p>	<p>کاربران شبکه تلگرام که داری مدرک لیسانس و بالاتر به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده (تعداد افراد نمونه ۵۵۰ کاربر بوده است)</p>	<p>توصیفی - پیمایشی (پرسشنامه محقق ساخته)</p>	<p>مهارت‌های شناختی تفکر انتقادی در کاربران شبکه‌های اجتماعی (مورد مطالعه شبکه اجتماعی تلگرام)</p>	<p>۴- رضوی و نعمتی فر (۱۳۹۷)</p>

مؤلف	موضوع	روش‌شناسی	جامعه و نمونه تحقیق	خلاصه نتایج
				داشته است.

جدول ۲- تحقیقات خارجی مرتبط با ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی

مؤلف	موضوع	روش‌شناسی	جامعه و نمونه تحقیق	خلاصه نتایج
۱- هومز و همکاران ^۱ (۲۰۱۲)	شبکه اجتماعی و یادگیری	دانشجویان دانشگاه پزشکی مستریکت هلند	روش تحلیل شبکه اجتماعی، روش مقطعی، پرسشنامه	شبکه‌های اجتماعی ارتباط مثبتی با یادگیری دانشجویان، عملکرد بهتر نسبت به گذشته، انگیزش علمی و همبستگی اجتماعی دارد.
۲- جهان و ضابد احمد ^۲ (۲۰۱۲)	شبکه اجتماعی مجازی	دانشجویان دانشگاه داکا، بنگلادش	مطالعه پیمایشی، پرسشنامه	دانشجویان نگرش مثبتی در خصوص کاربرد علمی سایت‌های شبکه‌سازی اجتماعی دارند. اگرچه تفاوت‌هایی برحسب نقطه نظرات دانشجویان نسبت به این کاربرد وجود دارد، اساساً ناشی از این واقعیت است که کاربرد آن‌ها در بسترهای علمی به‌خوبی تعریف نشده است. از این رو، مؤسسات آموزش عالی باید سیاست‌ها و راهبردهای مناسبی را به‌منظور نحوه به‌کارگیری این سایت‌ها در خصوص پشتیبانی آموزش و یادگیری ورای کلاس درس تدبیر کنند.

^۱Hommes & et al

^۲Jahan & Zabed Ahmed

مؤلف	موضوع	روش‌شناسی	جامعه و نمونه تحقیق	خلاصه نتایج
۳- مولینار و همکاران ^۱ (۲۰۱۲)	شبکه اجتماعی معلمان و موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان	۵۳ مدرسه ابتدایی در جنوب هلند	روش پیمایش کمی، تحلیل شبکه اجتماعی	شبکه‌های معلمانی که دوستان و نزدیکان با نفوذ بیشتری دارند با ثمربخشی جمعی معلمان قوی مرتبط است که در واقع موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان را پشتیبانی می‌کند.
۴- همفالا و مگنوسان ^۲ (۲۰۱۲)	شبکه‌سازی و نوآوری	کارکنان ۲۲ داروخانه شرکت ملی داروخانه‌های سوئد	مطالعه مقطعی، تحلیل شبکه اجتماعی	شبکه اجتماعی به‌واقع پیش‌بینی‌کننده قدرتمند نوآوری است و به‌علاوه تأثیر این شبکه‌ها اساساً با توجه به نوع و مقیاس نوآوری متفاوت است. گشودگی و باز بودن شبکه بیشتر نوآوری بنیادی را تسهیل می‌کند، چرا که این‌گونه شبکه موجب دریافت اطلاعات جدید و شرایط خلق و شناخت ایده‌های نو می‌شود. تراکم شبکه نیز نوآوری تدریجی را تسهیل می‌کند، چرا که این ساختار فراهم‌کننده هماهنگی ابزاری و جنبه‌های عاطفی همچون اعتماد می‌باشد.

بیشتر مطالعات و تحقیقات مرتبط تنها به اثر و کارکرد شبکه‌های اجتماعی مجازی پرداخته‌اند. در حالی که شناخت و مفهوم‌پردازی درباره مفهوم شبکه اجتماعی و شبکه‌سازی اهمیت و ضرورت فراتری از مدیریت فضای مجازی دارد. مدیریت صحیح شبکه‌های مجازی که یکی از معضلات و چالش‌های جدی جوامع

^۱Moolenaar et al

^۲Hemphälä & Magnusson

امروز است، نیازمند تحلیل و بررسی عمیق واقعیت شبکه‌سازی اجتماعی و در نتیجه بررسی تأثیرات و کارکردهای آن است.

روش‌شناسی

این تحقیق اساساً در زمره تحقیقات نظری محسوب شده و از منظر روش‌شناسی، از آن‌جا که به بررسی و کنکاش در منابع و متون علمی مرتبط می‌پردازد، در زمره تحقیقات اسنادی-تحلیلی قرار می‌گیرد. به بیانی دیگر، در این تحقیق تنها مرور و تحلیلی بر روی مفاهیم و عناصر کلیدی شبکه‌های یادگیری جامعه اسلامی صورت می‌پذیرد.

تحلیل یافته‌ها

جهان خلقت و شبکه‌های یادگیری

در این مطالعه، توجه معطوف به ارتباط و تعامل در سطح اجتماع انسانی است، اما توصیف و تحلیل بهتر آن، نیازمند شناخت دقیق و متناسب بنیان جهان خلقت و عالم ماورایی به‌عنوان الگویی صحیح برای اندیشه پیرامون دنیای خاکی است. به همین دلیل، ابتدا توصیف مختصری درباره آن ارائه می‌گردد و سپس ارتباطات اجتماعی در فضای محیط انسانی توصیف می‌یابد. چرا که الگوی تعامل انسان با خداوند به‌عنوان مبنایی ارزشمند جهت تفکر و پیش‌نگری مورد استفاده می‌باشد.

ابراهیمی دینانی (۱۳۹۲) بالاترین سطح ارتباط میان انسان و خدا را این‌گونه مطرح می‌نماید: انسان خلیفه خداوند در زمین شناخته می‌شود و همه اسماء و صفات خداوند نیز در هستی او انعکاس یافته است. از سوی دیگر انسان فهرست عالم هستی بوده و آنچه در این جهان وجود دارد نمونه‌ای از آن در هستی انسان تحقق پذیرفته است. در اثر همین ویژگی است که انسان هم با خداوند سخن می‌گوید و هم به سخن خداوند گوش فرا می‌دهد و آن را به درستی استماع می‌کند. سخن گفتن خداوند با انسان به این ترتیب است که حقایق را به او افاضه می‌کند و معارف را در سر سویدا و ضمیرش آشکار می‌سازد و سخن گفتن انسان با خداوند به این ترتیب است که او با گوش جان و استماع قلبی خود کلام عقلی حق را دریافت می‌کند

(ابراهیمی دینانی، ۱۳۹۲: ۳). پس انسان برای یادگیری نیازمند تعامل با معلمان شایسته و درخوری است که در رأس آن‌ها خداوند و سپس پیامبران، امامان و عالمان قرار دارند؛ اما سؤالی که وجود دارد، نحوه برقراری این ارتباط و تعامل است. یقیناً هرگونه ارتباطی منتج به یادگیری نمی‌شود و یا ارتباط با هرگونه منبعی موجب یادگیری ارزشمند نمی‌شود.

برای نمونه، امام خمینی (ره) چنین توضیح می‌دهد که خدا در ابتدای ارتباط خود با پیامبر (ص) با اسم رب شروع می‌کند؛ یعنی او نیز شیوه صحیح برقراری ارتباط، تعامل و گفت‌وگو را با نام خودش بنیان می‌گذارد. خمینی (۱۳۸۵) در همین راستا توضیح می‌دهند: «قرائت با اسم رب، دیدن با اسم رب، شنیدن با اسم رب، گفتن با اسم رب، درس خواندن با اسم رب، همه چیز با اسم رب. عالم با اسم رب شروع شده است. خدای تبارک و تعالی عالم را با اسم خودش شروع کرده است. بنای عالم با اسم خداست و انسان که یک عالمی است، عالم صغیر و به حسب واقع کبیر، قرائت اول تعلیمی که به او می‌شود و اول برنامه‌ای که برای رسول اکرم آمده است این است که اقرأ باسم ربک (علق/۱)» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۸: ۳۲۵).

همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، اساس خلقت و جهان آفرینش بر تعلیم و تربیت بنیان نهاده شده است. خداوند این فرصت مغتنم را به انسان‌ها عطا فرموده تا به‌واسطه کسب معرفت همراه با اختیار در عرصه پرمخاطره و تاریک طبیعت، مسیر حقیقی تعالی خویش را دریابند و بر این اساس، هرکه از این فرصت ارزشمند و منابع و موهبت‌های الهی کمترین استفاده را نماید، بیشترین ظلم را در حق خویش نموده و زمینه تباهی ناگواری را فراهم نموده است.

امام به دفعات و از جنبه‌های متنوع اهمیت تعلیم و تعلم را در مکتوبات و بیانات خویش مطرح نموده‌اند. نخستین معلم تمام بشریت را آفریدگار انسان شمرده‌اند و سپس جایگاه پیامبران، امامان و عالمان را تأکید فزاینده نموده‌اند: «عالم، مدرسه است و معلمین این مدرسه، انبیا و اولیا هستند و مربی این معلمین، خدای تبارک و تعالی است. خدای تبارک و تعالی، تعلیم و تربیت کرده است انبیا را و ارسال کرده آن‌ها را برای تربیت و تعلیم کافه ناس. انبیای بزرگ اولوالعزم مبعوث‌اند بر تمام بشر و سمت معلمی و مربی دارند نسبت به تمام بشر و معلم آن‌ها و مربی آن‌ها حق

تعالی است و آن‌ها هم بعد از این که به تعلیمات الهی تعلیم شدند و تربیت پیدا کردند مأمورند که بشر را تربیت کنند و تعلیم» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳). پس نکته مهمی که در این پهنه عظیم خلقت اهمیت ویژه‌ای می‌یابد، تعامل و ارتباط با منبع فیض و حقیقت به منظور کسب معرفت و تعالی است. چرا که اساساً در میان موجودات تنها انسان دارای این خصوصیت است. ابراهیمی دینانی (۱۳۹۲) تصریح می‌کند که «انسان تنها یک موجود در میان موجودات دیگر نیست، بلکه گشودگی او به روی دیگران از ویژگی‌های ذاتی او به شمار می‌آید. گشودگی ذاتی انسان به روی غیر خود، همان چیزی است که می‌توان آن را امکان تحول و دگرگونی و آمادگی فرا رفتن از آنچه اکنون هست به شمار آورد»؛ اما نکته کلیدی این است که آیا هرگونه گشودگی و تعامل با منابع عالم طبیعت سرچشمه معرفت و تغییر است؟ البته از آن جا که تمام موجودات به حسب اینکه مخلوق خداوند هستند، نقش تأثیرگذاری دارند؛ اما در فرایند اجتماعی ارتباطات انسانی، تشخیص انسان‌های الگو و نمونه امری سرنوشت‌ساز در سعادت بشری است.

امام معتقد است که انسان از تربیت خود به تنهایی عاجز است و احتیاج به تعلیم و تربیت از جانب کسی یا کسانی - که همان انبیاء هستند - دارد (غفاری و همکاران، ۱۳۹۱). امام این مطلب را این‌گونه تشریح می‌کنند: «تنها راه تربیت و تعلیم راهی است که از ناحیه وحی و مربی همه عالم رب‌العالمین، تنها راه آن راهی است که از ناحیه حق تعالی ارائه می‌شود و آن تهذیبی است که با تربیت الهی به وسیله انبیا مردم آن تربیت را می‌شوند و آن علمی است که به وسیله انبیا بر بشر عرضه می‌شود و آن علمی است که انسان را به کمال مطلوب خودش می‌رساند» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳: ۵۰۵). به همین دلیل، شناسایی عالمان و اندیشمندان حقیقی که وارثان انبیا و امامان هستند و تدوین ارتباطات منطقی و مشخص با آن‌ها نقش کلیدی در یادگیری فرد خواهد داشت. از سوی دیگر، مقام معظم رهبری در راستای توصیف نقش ارتباطی پیامبران در جهت تربیت انسان، نکته ویژه‌ای را مطرح می‌کنند: انبیا می‌گویند برای ساختن انسان باید محیط مناسب، محیط سالم، محیطی که بتواند او را در خود بپروراند ایجاد نمود. پس انبیا می‌گویند دانه‌دانه نمی‌شود قالب گرفت، کارخانه باید درست کرد، جامعه لازم است، نظامی لازم است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲).

ویژگی‌های جویندگان علم

خمینی (۱۳۹۲) در حدیثی از امام صادق (ع) در کتاب چهل حدیث به توصیف ویژگی‌ها و خصوصیات سه دسته از جویندگان علم می‌پردازد. یک گروه علم را برای جد و جدال طلب می‌کنند، یک گروه علم را برای رفعت جستن و فریب دادن طلب می‌کنند و یک گروه علم را برای دانش و بینش طلب می‌کنند. ایشان سپس به نقل از امام صادق (ع)، ویژگی‌های گروه سوم را این‌گونه مطرح می‌کنند:

«اهل دانش و بینش دارای شکستگی و اندوه و شب‌زندگی است، برخیزد شب را در تاریکی آن، عمل می‌کند و می‌ترسد ترسیدنی، خواننده است، برحذر است، روآورنده است بر شأن خویشتن، شناسنده مردم زمان خود است، وحشتناک است از موثق‌ترین برادران خود. پس محکم کند خداوند از این روی پایه‌های او را و ببخشد به او در روز رستاخیز امان خود را».

از این رو، یکی از ویژگی‌های اساسی جویندگان علم- همان‌طور که در این حدیث مطرح شد- شناخت یادگیرنده نسبت به مردم زمان خود است. این نکته اهمیت فزاینده‌ای دارد، زیرا فرد به واسطه دوستان و هم‌نشینان خود و به بیان کلی هر آن‌کس که ارتباط و تعامل دارد تحت تأثیر قرار می‌گیرد. به همین جهت فرد باید محیط خود را بشناسد و با افراد شاخص و ارزشمند ارتباط برقرار کند که در جهت ارتقای یادگیری او ارزشمند باشد. امام در ادامه، در توصیف این گروه، تصریح می‌نماید که از اشتغال به غیر حق بیمناک باشد و از اهل زمان خود گریزان باشد و بیم آن داشته باشد که مبادا آن‌ها او را از طریق الی الله و سفر به عالم آخرت باز دارند و دنیا و لذایذ آن را به او جلوه دهند.

یقیناً منظور از این حدیث، نفی هرگونه تعامل و ارتباط با سایرین نیست، بلکه یادگیرنده باید در فرایند یادگیری، بسیار دقت نماید که شبکه‌های اجتماعی ویژه‌ای برای خود تشکیل دهد. در لفظ حدیث به این نکته توجه شده بود که گروه اهل علم و دانش حتی نسبت به برادران خود نیز بیمناک هستند. لذا تدوین شبکه‌های یادگیری شدیداً نیازمند تفکر، تعمق و پیش‌نگری است. با توجه به توصیف مورد نظر امام صادق از جویندگان حقیقی علم، آن‌ها نسبت به هرکسی اعتماد و اطمینان ندارند، بلکه فرد باید دقت و حساسیت ویژه‌ای را لحاظ نماید. خمینی (۱۳۸۰) تصریح

می‌کند که سالکی که با پای معرفت به سوی حق حرکت می‌کند همانند مسافری است که راهی وحشتناک و تاریک را به سوی محبوب خویش می‌پیماید. راهزن این راه شیطان است و خداوند تعالی به سبب اسم جامعش که بر همه چیز احاطه دارد حافظ آدمی است. پس یکی از الزامات حرکت متعالی به سوی حقیقت در این مسیر دهشتناک شناخت محیط و زمان است.

مطهری (۱۳۸۷ الف) تصریح می‌کند که: در متون اسلامی بابی تحت عنوان «مجالست و تأثیر مجالست» هم در جهت مثبت و هم در جهت منفی وجود دارد که امری اجتناب‌ناپذیر است؛ یعنی انسان هرچه بخواند به اصطلاح در دل خودش را ببندد و وقتی که می‌خواهد با کسی معاشرت کند خودش را آن‌چنان ضبط کند که از او اثری نگیرد، باز کم و بیش اثر می‌پذیرد؛ بنابراین انسان در معاشرت باید انتخاب داشته باشد.

انسان در این مسیر باید شناخت متناسبی از محیط و عناصر پیرامون داشته باشد و بر اساس آن افراد و حمایت‌کننده‌های شایسته‌ای را برای همراهی برگزیند.^۱ از این رو یکی از وظایف اساسی هر انسانی در راستای معرفت و رشد مستمر، ایجاد شبکه‌های اجتماعی ویژه‌ای است که یادگیری و دانش، نگرش، رفتار و آینده او را تحت تأثیر قرار می‌دهد. متأسفانه اکثر افراد و به‌خصوص جوانان دارای شبکه‌های اجتماعی گوناگون و گسترده‌ای هستند؛ از شبکه‌های اجتماعی در فضای اجتماع، مدرسه و دانشگاه و سایر محیط‌های عمومی گرفته تا بسیاری از شبکه‌های اجتماعی مجازی. تنوع و گوناگونی یقیناً در دستیابی به دانش و علوم گسترده و به‌روز مؤثر است؛ اما خیلی از علوم کسب‌شده به‌واقع دارای ارزش حقیقی نیستند و نقش معناداری در هدایت اندیشه و رفتار انسان ندارد و از سویی غالب این شبکه‌های اجتماعی نفع و تأثیر ویژه‌ای جز تباهی زمان و انرژی ندارد. به همین لحاظ خمینی (۱۳۹۲) مطرح می‌کند که دانش به بسیاری آموختن و آموخته شدن نیست، بلکه آن نوری است که می‌اندازد آن را خدا در دل هر کس می‌خواهد پس هر یک از نفوس که ارتباط به ملکوت اعلی و عالم ملائکه مقربین پیدا کند، القائاتی که در آن شود القاء ملکی و علمی که به آن افزوده شود علوم حقیقیه و از عالم ملائکه است. به

^۱ - طی این مرحله بی‌همراهی خضر مکن

همین دلیل، تشخیص و برقراری ارتباط با افرادی که سرچشمه حقایق و معرفت الهی هستند، عنصر کلیدی تعالی و نیل به حقیقت مطلق است. به عبارتی دیگر، تعامل و گفت‌وگو با انسان‌های شایسته و پاک، زمینه و ظرفیت ارتباط با عالم ملکوت را نیز فراهم می‌کند و به تبع، رشد و تعالی الهی را رقم می‌زند.

در نتیجه، فلسفه وجودی پیامبران و امامان را نیز بهتر می‌توان دریافت. آن‌ها دارای رسالت تعلیم و هدایت بشریت هستند؛ اما نباید همیشه از زاویه تعلیمی به آن‌ها نگریست، بلکه وظیفه کلیدی انسان‌ها نیز این است که آن‌ها را به خوبی بشناسند، ارتباط و تعامل موردنظر را برقرار نمایند و از وجود آن‌ها بهره لازم را در راستای ارتقای خویش کسب نمایند. به بیان دیگر، خوب است که آن‌ها را از منظر منبع عظیم یادگیری نیز نگریست و از این رو، سعی بر این باشد که مدام انسان‌ها در تلاش برای یادگیری و کسب فیض از آن‌ها باشند و منتظر منفعل و بدون تلاش در دریافت حقایق از آن‌ها نباشند. خمینی (۱۳۸۰) چنین توضیح می‌دهد: «بدان که این انسان کامل است که مثل اعلائی خدا و آیت کبرای او و کتاب مستبین حق و نبأ عظیم است. او بر صورت حق آفریده شده و با دستان قدرت او وجود یافته و خلیفه خداوند بر مخلوقات او و کلید باب معرفت حق است. لذا، هر که او را بشناسد خدا را شناخته است. او با هر صفتی از صفات و تجلی‌ای از تجلیاتش آیتی از آیات خداوند و از امثال علیا برای شناخت کامل خالقش است». پس وظیفه انسان است که اولاً امام زمان خویش و در صورت غیاب امامان، ارتباط و تعامل درخوری با عالمان که وارثان انبیا هستند داشته باشد و معرفت خویش را ارتقا بخشد و در این راستا باید محیط و عالمان شایسته موجود در آن را شناخت و به واسطه بهره‌گیری از شبکه عالمان و انسان‌های کامل، سرنوشت خویش را به نحو احسن رقم زد. به همین لحاظ، نیل به این هدف نیازمند ویژگی‌هایی همچون هوشمندی، ظرفیت جست‌وجوگری، خلوص نیت، همت، پاکی نفس، پشتکار و توانایی‌های تعامل سازنده است.

در همین راستا خمینی (۱۳۷۷) این‌گونه تصدیق می‌نماید: «گرچه راسخ در علم و مطهر به قول مطلق، انبیاء و اولیاء معصومین هستند و از این جهت، علم تأویل به تمام مراتب آن، مختص به آن‌ها است، لکن علماء امت را نیز از آن به مقدار قدم

آن‌ها در علم و طهارت، حظ وافری است و لهذا از ابن عباس - رضی الله عنه - منقول است که: من از راسخین در علم هستم».

خمینی (۱۳۷۷) در جایی دیگر توضیح می‌دهند: «کسی که خدای تبارک و تعالی تمام وسایل ترقیات و تکاملات معنویه و وصول به سعادت را برای او فراهم نموده - چه وسایل باطنیه که عقل و قوه تمیز و استعداد وصول به غایات و عشق فطرت به کمال و جمال است و چه وسایل ظاهریه که عمر و وقت و محیط مناسب و اعضای سالم و عمده آن‌ها هادیان راه هدایت و کتاب‌های آسمانی و دستورات الهی و مفسران آن است - با همه وصف، کفران نعم غیر متناهی الهی را نموده بلکه به امانات الهیه خدایت نموده و ترک تبعیت عقل و شریعت را کرده». لذا، عدم تلاش در راستای شناخت عالمان و اندیشمندان حقیقت و کسب یادگیری و معرفت از آن‌ها در عین محرومیت از نعمات عظیم الهی، گناه بسیار بزرگی نیز محسوب می‌شود.

خمینی (۱۳۷۷) در ادامه چنین توضیح می‌دهند: «بشناسید عقل و جنود او را و جهل و جنود او را تا هدایت پیدا کنید و از این جا معلوم شود که معرفت عقل و جهل و جنود آن مقدمه‌ای برای هدایت است». جنود عقل و جهل مفهوم و گستره وسیعی دارد و از سطح طبیعت تا ملکوت را در بر می‌گیرد؛ اما حداقل در پایین‌ترین سطوح برای هر انسانی لازم است که جنود ظاهری عقل و جهل را بشناسد و همراه با جنود عقل و حمایت و کسب معرفت از آن‌ها در راستای حقیقت گام بردارد. هر انسانی حداقل موظف به شبکه‌سازی با جنود ظاهری عقل به منظور ارتقای دانش و معرفت خویش است.

شبکه‌های یادگیری جامعه اسلامی

اساساً مفهوم اجتماع و جماعت در اسلام دارای ارزش و قدر ویژه‌ای است. بسیاری از اعمال مورد تأکید در اسلام، توصیه شده‌اند که به بهتر است به گونه اجتماعی برپا شوند. علامه طباطبایی (بی‌تا) تصریح می‌نمایند که نوع انسان با فطرتی که در او به ودیعه نهاده‌اند، طالب سعادت و نیکبختی حقیقی خویش است. سعادت انسان این است که بر اریکه زندگی روحی و جسمی خود به‌طور اجتماعی تکیه زند و بهره‌ای که می‌تواند از پیشرفت دنیوی و اخروی خویش بگیرد. ایشان همچنین توضیح می‌دهند که آیات قرآن دلالت بر آن دارد که مردم بایستی بر پایه معارف دینی

اجتماع کنند و افکارشان را به یکدیگر پیوند دهند و در تعلیم و تعلم، با هم رابطه و آمیزش داشته باشند تا در نتیجه آیاتی که برایشان تلاوت می‌شود به جای هرگونه آفت فکری و یا هرگونه شبهه‌ای که ممکن است القاء شود، آرامش روحی یابند و با تدبر و تعمق در آیات الهی هرگونه ماده اختلافی را ریشه‌کن سازند (طباطبایی، بی‌تا: ۹۹). از این رو، اجتماع به‌عنوان یک بستر بهینه یادگیری نقش مؤثری در کسب معرفت انسان‌ها دارد. در ادامه، ابتدا مفهوم جامعه و شهر یادگیرنده و یا دانش توصیف می‌گردد، سپس با نگاهی به رویکرد اسلام و انقلاب اسلامی جایگاه اجتماع و شبکه‌های یادگیرنده توضیح داده می‌شود.

کالوینو (۱۳۹۰) تصریح می‌کند که مفهوم شهر دانش بسیار گسترده است و می‌تواند به تمام جنبه‌های زندگی فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی یک شهر اشاره داشته باشد. با توجه به اظهارات ارگازاکیس و همکارانش، یک شهر دانش، شهری است که با تشویق آفرینش دائمی، تقسیم‌بندی، ارزیابی، نوسازی و به‌روز نمودن دانش، از هدف توسعه دانش‌محور برخوردار است. این امر از طریق روابط متقابل پایدار میان شهروندان و همزمان تعامل با شهروندان سایر شهرها قابل دستیابی است (کالوینو، ۱۳۹۰). جوسوایسین (۲۰۱۰) نیز تصدیق می‌کند که یک شهر یادگیرنده، سازه اجتماعی پیچیده‌ای است. توسعه آن به معنای توانمندسازی یادگیری در تمام سطوح شهر (ساکنان و خانواده‌های آنان، سازمان‌ها و مدیریت شهری از طریق شبکه‌ها) است. یادگیری جمعی افراد و مشارکت آنان در شبکه‌های همکاری‌ها دارای اهمیت ویژه‌ای است.

دی‌سیوو و لادایانا (۲۰۱۰) نیز این‌گونه تصریح می‌کنند: جامعه یادگیرنده، اجتماعی است که در آن یادگیری گسترده و مادام‌العمر است. فعال‌سازی فرایندهای یادگیری مادام‌العمر به‌عنوان راهبردی بنیادین به‌منظور ایجاد شرایط بهبود از منظر اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و همچنین بهبود کیفیت زندگی شهروندان شناخته می‌شود. بر همین اساس، جوسوایسین (۲۰۱۰) خصیصه‌های شهر یادگیرنده را به قرار ذیل مطرح می‌کند:

- کسب دانش ضروری از طریق تحقیق و عمل، توسعه قابلیت‌ها، نگرش‌ها و ارزش‌ها بر اساس روش‌های رسمی، نیمه‌رسمی و غیررسمی
- به‌کارگیری مهارت‌های به‌روز و شایستگی‌های یادگیری
- تشخیص ویژگی‌های اجتماعات یادگیری
- ایجاد شبکه‌های یادگیری همکارانه
- به‌کارگیری ابزار مدرن ارتباطی
- شناخت طبیعت محلی و جهانی یادگیری و مشارکت
- ایجاد سازمان‌های یادگیرنده

جامعه اسلامی باید نمونه یک جامعه ایده‌آل و بستری بهینه در راستای تسهیل هم‌اندیشی و یادگیری میان انسان‌ها باشد. علامه طباطبایی (بی‌تا) تصدیق می‌کند که بر مسلمان‌ها لازم است که در فهم حقایق دینی به تفکر بپردازند، ولی تفکر و کوشش بایستی به‌طور دسته‌جمعی و با ارتباط یکدیگر باشد و اگر هم در بخشی از معارف و حقایق دینی برایشان شبهه‌ای پیدا شد، مطلب را با تدبر در یک بحث دسته‌جمعی بر کتاب خدا عرضه نموده و اگر بدین ترتیب هم درد دوا نشد، مطلب را بر پیغمبر یا کسی که جانشین پیغمبر است عرضه بدارد تا شبهه از بین برود.

انسان موجودی مستعد برای حرکت و تکامل است؛ بنابراین، موضع اجتماعی هر فرد در جامعه آن است که «راه را به‌سوی رشد و تکامل او باز کند» و حتی او را در این راه حمایت و هدایت نماید تا به حق طبیعی و انسانی خود برسد. جامعه عادل آن است که برای انسان‌ها امکان اندیشیدن فراهم سازد و آزادی اندیشه فراهم باشد. انسان استعداد فراگیری و علم‌آموزی و آگاهی دارد و حق طبیعی اوست که آگاه شود. جامعه عادل آن است که برای همه افراد، امکان باسواد شدن و ترقی علمی و پیدا کردن مهارت‌ها و فنون فراهم سازد (حسینی بهشتی و همکاران، ۱۳۹۰: ۴۰۸-۴۰۹). از نگاهی دیگر، مطهری (۱۳۹۳: ۲۲) چنین مطرح می‌کند که: خداوند انسان‌ها را از نظر استعدادها و امکانات جسمی و روحی و عقلی و عاطفی مختلف و متفاوت آفریده است؛ بعضی را در بعضی از مواهب بر بعضی دیگر به درجاتی برتری داده است و احياناً آن بعض دیگر را بر این بعض، در بعضی دیگر از مواهب برتری داده است و به این وسیله همه را بالطبع نیازمند به هم و مایل به پیوستن به هم قرار

داده و به این وسیله زمینه زندگی به هم پیوسته اجتماعی را فراهم نموده است. به این جهت، گفت‌وگو و یادگیری در اجتماع اصل کلیدی کمال و سعادت انسانی است. انسان‌ها اساساً نیازمند این هستند که به واسطه برقراری تعامل سازنده و هدفمند با سایر افراد کلیدی در محیط زندگی، به بررسی و تحلیل اندیشه‌ها، سؤالات، شبهات و کنجکاو‌های خویش بپردازند.

از این رو، مطهری (۱۳۹۲) در کتاب آینده انقلاب اسلامی ایران، توضیح می‌دهد: از جمله اموری که باید بشر را در آن‌ها آزاد گذاشت رشد فکری است. همین‌طور که برای شناگری باید مردم را آزاد گذاشت، از نظر رشد فکری هم باید آن‌ها را آزاد گذاشت. اگر به مردم در مسائلی که باید در آن‌ها فکر کنند از ترس این‌که مبدا اشتباه کنند، به هر طریقی آزادی فکری ندهیم یا روحشان را بترسانیم که در فلان موضوع دینی و مذهبی مبدا فکر کنی که اگر فکر کنی و یک وسوسه کوچک به ذهن تو بیاید به سر در آتش جهنم فرو می‌روی، این مردم هرگز فکرشان در مسائل دینی رشد نمی‌کند و پیش نمی‌رود. دینی که از مردم در اصول خود تحقیق می‌خواهد، خواه‌ناخواه برای مردم آزادی فکری قائل است.

اما نکته حائز اهمیت این است که فضا و بستر سالم و تسهیل بخش تعامل و تبادل اندیشه در جامعه فراهم گردد و این امر فراتر از طراحی و مدیریت نظام آموزش رسمی است. بلکه فضا و بستر جامعه اسلامی باید به‌گونه‌ای باشد که شبکه‌های اجتماعی علمی و هم‌اندیشی گسترده‌ای در سرتاسر آن جریان داشته باشد تا موجب تعالی و شکوفایی فکری انسان‌ها گردد.

امام خمینی عوامل بسیاری را در تربیت فردی و اجتماعی انسان دخیل می‌داند که این عوامل در حقیقت سرتاسر زندگی انسان را شامل می‌شود و اثرات هرکدام از آن‌ها در جای خود تأثیر شگرفی بر زندگی انسان دارد. این عوامل از محیط تکوینی و مرحله قبل از تولد شروع و پس از آن مرحله محیط خانوادگی، محیط آموزشی، محیط اجتماعی و در نهایت تأثیر قرآن را بر انسان در بر می‌گیرد. از دیدگاه امام، تأثیر هرکدام از این عوامل بر تربیت انسان بسیار ارزشمند و قابل توجه است؛ زیرا که آثار و تبعات هرکدام از آن‌ها در آینده نه تنها شامل خود انسان، بلکه شامل یک جامعه می‌شود (غفاری و همکاران، ۱۳۹۱). به بیانی دیگر، یادگیری علاوه بر محیط

آموزش رسمی تحت تأثیر سایر محیط‌های اجتماعی، خانوادگی، اقتصادی، سیاسی و ... است. تعامل و بهره‌برداری متناسب از منابع آموزشی متنوع و متعدد نقش کلیدی در ارتقای معرفتی و دانش یادگیرنده ایفا می‌کند. به همین دلیل، به نظر می‌رسد که یکی از ویژگی‌ها و خصوصیات کلیدی این مدرسه بزرگ الهی ارتباطات و تعاملات مبتنی بر یادگیری است. این ارتباطات می‌تواند از گفت‌وگویی با خود تا تعامل با سایر انسان‌ها و موجودات و همچنین عالم ماوراء طبیعت را نیز شامل شود؛ اما با وجود اهمیت تک‌تک آن‌ها، آنچه در این مقال مورد توجه است، ارتباطات در این عالم طبیعت است که می‌تواند مبنا و مقدمه ارتباطاتی متعالی باشد.

از این رو، یکی از الزامات جامعه و حکومت اسلامی تدوین شبکه‌های گسترده ارتباطی و اجتماعی در راستای یادگیری است. امروزه، به واسطه پیشرفت گسترده علم و فناوری، شبکه‌های اجتماعی و ارتباطی گسترده‌ای همچون شبکه‌های حمل‌ونقل، شبکه‌های مجازی، شبکه‌های علمی و ... رشد و توسعه فزاینده‌ای یافته‌اند؛ اما وجود شبکه‌های یادگیری ویژه‌ای که مبتنی بر یادگیری در راستای سعادت الهی بشری است، اهمیت خاصی پیدا می‌کند.

خمینی (۱۳۷۷) در این راستا توضیح می‌دهند که: «این آلات و ادوات و اختراعات محیرالعقولی که خداوند نصیب اروپای امروز کرده، اگر به‌طور عقل و در تحت پرچم دین الهی اداره می‌شد، عالم یکپارچه نورانیت و معدلت می‌شد و سرتاسر دنیا به روابط حسنه می‌توانست سعادت ابد خود را تأمین کند؛ ولی مع‌التأسف این قوای اختیاره در تحت سیطره جهل و نادانی و شیطنت و خودخواهی، همه بر ضد سعادت نوع انسانی و خلاف نظام مدینه فاضله به کار برده می‌شود و آنچه باید دنیا را نورانی و روشن کند، آن را به ظلمت و بیچارگی فرو برده و راه بدبختی و ذلت و زحمت به انسان می‌پیماید» (خمینی، ۱۳۹۱: ۲۴۵).

به همین جهت، جهان خلقت از اساس بر مبنای شبکه‌های یادگیری گسترده و متنوعی توسط پروردگار شکل گرفته است؛ اما نکته حائز اهمیت این است که بتوان مدیریت خوبی نسبت به طراحی، سازمان‌دهی و هدایت آن‌ها به عمل آورد تا بدین وسیله منظومه و چارچوب متعالی نسبت به هدایت بشریت بنیان نهاد. مقام معظم رهبری در توصیف نقش پیامبران این گونه تصریح می‌کنند: انبیا می‌گویند برای

ساختن انسان باید محیط مناسب، محیط سالم، محیطی که بتواند او را در خود پروراند ایجاد نمود. پس انبیا می‌گویند دانه‌دانه نمی‌شود قالب گرفت، کارخانه باید درست کرد، جامعه لازم است، نظامی لازم است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲). البته این شبکه یادگیری معنای وسیع‌تری از نظام آموزش رسمی و غیررسمی موجود دارد.

خمینی (۱۳۸۵) همچنین توضیح می‌دهند که: «مذهب اسلام از هنگام ظهورش متعرض نظام‌های حاکم در جامعه بوده و خود دارای سیستم و نظام خاص اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی بوده است که برای تمامی ابعاد و شئون زندگی فردی و اجتماعی قوانین خاصی وضع کرده است و جز آن را برای سعادت جامعه نمی‌پذیرد. مذهب اسلام هم‌زمان با این که به انسان می‌گوید که خدا را عبادت کن و چگونه عبادت کن؛ به او می‌گوید چگونه زندگی کن و روابط خود را با سایر انسان‌ها باید چگونه تنظیم کنی و حتی جامعه اسلامی با سایر جوامع باید چگونه روابطی را برقرار نماید».

خمینی (۱۳۸۹) همچنین تصریح می‌کند که حکومت اسلامی موظف است شرایط اجتماعی مساعدی برای تربیت افراد مو من و با فضیلت فراهم سازد و این شرایط درست ضد شرایط حاکمیت «طاغوت» و قدرت‌های نارواست. پس جامعه اسلامی علاوه بر شبکه‌های مختلف اجتماعی، ارتباطی، اقتصادی و ... باید شبکه‌های یادگیری گسترده، متنوع و پویایی داشته باشد. برای نمونه، همان‌گونه که شبکه‌های حمل‌ونقل شهری برای تسهیل رفت‌وآمد و زندگی در شهر ضروری و الزامی است، شبکه‌های یادگیری و آموزشی که فراتر از نظام آموزش رسمی جامعه اسلامی باشد نیز باید توسعه یابد.

لذا، شبکه یادگیری جامعه اسلامی باید به‌گونه‌ای طراحی و سازمان‌دهی شود که در راستای هدف خلقت و سعادت بشری باشد. شبکه یادگیری باید زمینه و بستر تعامل با اندیشمندان و فرهیختگان حقیقی و شایسته و در نتیجه سعادت الهی بشر را رقم زند. این شبکه یادگیری فراتر از شبکه آموزشی رسمی است. با این وجود شبکه آموزش رسمی کشور نیز باید موردبازنگری و طراحی مجدد قرار گیرد و فراتر از آن شبکه یادگیری وسیع و گسترده‌ای بر مبنای معیارهای الهی ارتباط و تعامل شکل گیرد و توسعه یابد.

از نگاهی دیگر شبکه‌های یادگیری نخبگان و هوشمندان علمی و اجرایی یک جامعه اسلامی نیز برای توسعه و پیشرفت همه جانبه آن ضروری است. خامنه‌ای (۱۳۸۱) در این راستا تصریح می‌کند که یک جامعه بدون دارا بودن استخوان‌بندی‌های ذهنی قوی در حرکت جهانی نخواهد توانست از سربالایی‌های دشوار و پیچ‌های سخت عبور کند؛ بنابراین، جامعه همچنان که به بدنه فکری نیاز دارد، به نقطه‌ی ممتاز فکری هم نیاز دارد؛ بنابراین، اگر هوشمندانی در جامعه هستند که از لحاظ ذهنی نخبه‌اند، این‌ها می‌توانند به پیشرفت علم و فرهنگ و هنر و کار و پیشرفت هر چیزی که جامعه به آن نیاز دارد کمک کنند (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از برگزیدگان المپیادهای جهانی و کشوری و افراد ممتاز آزمون‌های سراسری، ۱۳۸۱/۰۷/۰۳). بر این اساس، یکی از ویژگی‌های کلیدی و عوامل تمایز جامعه اسلامی پویا و سرآمد، شبکه‌های یادگیری و فکری اندیشمندان و عالمان آن است که به نحو مطلوبی در جهت مدیریت فضای علمی و نوآوری‌ها و پویایی‌های دانشی عمل می‌کند. چرا که خلاقیت و تولیدات علمی به‌واسطه هم‌افزایی حاصل از شبکه‌های اجتماعی رونق و توسعه فزاینده‌تری می‌یابد.

رشد و توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات بستر ارتباطی و تبادل فکری گسترده‌ای را فراهم نموده است. امروزه، شبکه‌های ارتباطی مجازی علاوه بر ایجاد فرصت‌ها و ظرفیت‌های بهینه و مطلوب در راستای یادگیری تعاملی و اجتماعی، آسیب‌ها و چالش‌های فراوانی را نیز پدید آورده است. فراستخواه (۱۳۹۳) تصریح می‌کند: مشکل بزرگی که در شبکه‌های اجتماعی مجازی کمین کرده است، درهم آمیختن وحشتناک صدف و خزه در انبوهگی این فضا از یک‌سو با وسوسه‌انگیزی‌های سرگرم‌کننده و همناک آن از سوی دیگر است. اطلاعات آن‌چنان زیاد است که فرصت استقرار آن‌ها در سطوح پایدار آگاهی نیست. شهروند فکر می‌کند از همه چیز مطلع است ولی حقیقتاً نیست. حوزه عمومی در عین ازدحام خالی از چیزی است. مطهری (۱۳۸۷ ب) نیز تصدیق می‌کند که در مسئله روابط انسان با انسان یا نمی‌توان گفت پیشرفت و تکامل صورت گرفته است یا اگر هم صورت گرفته است بدون شک به آن نسبت که ابزار و ساختمان و تشکیلات [اجتماعات بشری] جلو رفته است، حسن رابطه انسان با انسان بهبود پیدا نکرده است.

بنابراین، جامعه اسلامی نیازمند تعریف مجدد و دوباره‌ای از شبکه یادگیری است گسترده و متعالی است که سبب گفتگو، هم‌اندیشی و یادگیری تعاملی انسان در عرصه عظیم اجتماع گردد و بدین وسیله موجب ارتقای سطح تفکر و اندیشه و معرفت حقیقی آن‌ها گردد.

ویژگی‌های جوان یادگیرنده

یکی از ویژگی‌ها و خصوصیات ارزشمند یادگیرنده برخوردار از مهارت و توانایی شبکه‌سازی است و به همین لحاظ، بصیرت و قوه تشخیص حق از باطل عامل مبنایی برای توانایی شبکه‌سازی است. متأسفانه بسیاری از نوجوانان و جوانان - دانش‌آموزان و دانشجویان - شناخت صحیح و متناسبی از محیط پیرامون خویش و عالمان شاخص و شایسته ندارند و در همین راستا بهره مطلوبی از دانش و حکمت آن‌ها کسب نمی‌کنند و اتکای صرف به نظام آموزش رسمی موجب نزول سطح تفکر، درک و قوه استنباط آن‌ها می‌گردد. متأسفانه برخی نوجوانان و جوانان استفاده و بهره‌لازمی از انرژی و توان عظیم خود در راستای تعامل و کسب معرفت از عالمان و اندیشمندان نمی‌نمایند. طاهری و قلی‌زاده مقدم (۱۳۹۰) تصریح می‌کنند که جوان معیار و شایسته از منظر امام خمینی (ره) جوانی است که در مسیری مطمئن حرکت کند و گرفتار برخی خناسان و منحرفان وابسته نشود. امام همچنین جوانان را به بهره‌گیری از روحانیون و علمای پاک و متعهد سفارش می‌کنند و معتقدند که جوانان نباید هیچ‌گاه خود را از راهنمایی و هدایت آن‌ها بی‌نیاز بدانند.

خمینی (۱۳۸۵) در جایی دیگر این‌گونه تصدیق می‌نماید: از وصیت‌های من به تو که از نعمت جوانی برخورداری آن است که معاشران خود و دوستان خویش را از اشخاصی وارسته و متعهد و متوجه به معنویات و آنان که به حب دنیا و زخارف آن گرایش ندارند و از مال و منال به اندازه کفایت و حد متعارف پا بیرون نمی‌گذارند و مجالس و محافل‌شان آلوده به گناه نیست و از اخلاق کریمه برخوردارند، انتخاب کن که تأثیر معاشرت در دو طرف صلاح و فساد اجتناب‌ناپذیر است و سعی کن از مجالسی که انسان را از یاد خدا غافل می‌کند پرهیز نمایی که با خو گرفتن به این مجالس ممکن است از انسان سلب توفیق شود که خود مصیبتی است جبران‌ناپذیر (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۶: ۲۱۱-۲۱۲). امام در اینجا نگاهی کلی به انتخاب دوستان و

هم‌نشینان دارند و انسان را نسبت به همراهی و هم‌صحبتی با افرادی مطلوب تشویق می‌نمایند و از گفت‌وگو با افراد فاسد پرهیز می‌دهد. همین نکته در خصوص یادگیری از افراد شاخص و ارزشمند نیز تصدیق می‌کند.

خمینی (۱۳۸۵) همچنین جوانان را به این نکته سفارش می‌نماید: «نکته دیگری که از باب نهایت ارادت و علاقه‌ام به جوانان عرض می‌کنم این است که در مسیر ارزش‌ها و معنویات از وجود روحانیت و علمای متعهد استفاده کنید؛ و هیچ‌گاه تحت هیچ شرایطی خود را بی‌نیاز از هدایت و همکاری آنان ندانید. البته ایشان در ادامه تصریح می‌کنند که مقصود علمای پاک و متعهد و مبارز است؛ زیرا در هر قشری ناپاک و غیر متعهد وجود دارد».

از این رو، اساساً سیر در زمین و تعامل و بهره‌گیری از تجارب و آموخته‌های عالمان و اندیشمندان بر هر جوان پویا و توانمندی لازم و ضروری است. بیکاری، رخوت و سستی جوانی باید به واسطه سیر در زمین و کسب معرفت از منابع فیض الهی نابود گردد و در نتیجه با کمک تهذیب نفس منتج به ظرفیت و توانایی سیر در آفاق انفسی شود. مقام معظم رهبری (۱۳۹۳) همچنین در سفارش به جوانان و نخبگان این‌گونه مطرح می‌کنند: ما بایستی در مجموعه‌ی دانشگاه‌های کشور یک زنجیره کامل علمی را شاهد باشیم؛ به معنای واقعی، یک شبکه‌ی عظیم تولید علم در همه‌ی ابعاد و در همه‌ی بخش‌های موردنیاز و همه هم‌افزا و مکمل یکدیگر. هم مراکز تحقیقاتی ما، هم دانشگاه‌های ما، هم بقیه‌ی دستگاه‌هایی که به نحوی با مسائل علمی ارتباط پیدا می‌کنند، با همدیگر همکاری کنند، ان‌شاءالله آنچه مورد نظر هست، تحقق پیدا خواهد کرد که همین زنجیره‌ی کامل و شبکه‌ی علمی کاملی است که باید تشکیل بشود.

بسیاری از دانشجویان در فرایند یادگیری تنها متکی به روش‌ها و سازوکارهای رسمی و از پیش تعیین‌شده و منابع مرسوم چون کتاب، اینترنت و مجلات و به بیانی مطالعه فردی خود هستند. در صورتی که فرصت‌ها، روش‌ها و منابع گوناگونی برای یادگیری و کسب معرفت وجود دارد. نکته مهمی که وجود دارد، توجه به صاحب‌نظران و اندیشمندانی است که سؤالات، ابهامات و نیازهای علمی فرد را برطرف نماید. برخی دانشجویان هیچ‌گونه تلاشی در جهت پایش، جست‌وجو، شناخت و

بهره‌گیری از شبکه‌های ارتباطی و اجتماعی در راستای بهبود و ارتقای یادگیری خود نمی‌کنند. در صورتی که در سفارشات دینی به این نکته تأکید شده است که در زمین سیر و عاقبت و وضعیت سایر افراد را مشاهده نمایید. لذا بر هر جوان متعهد لازم است که خود را محدود به مسیرها و منابع یادگیری از پیش تعیین‌شده و مشخص ننماید، بلکه به واسطه تعامل و برقراری ارتباطات هدفمند و نظام‌مند بتواند معارف و علوم ارزشمند را از صاحبان آن‌ها دریافت نماید. البته این به معنای گستردگی و فراوانی ارتباطات نیست، بلکه ارتباطات باید گزیده، معین و ارزشمند باشد.

نتیجه‌گیری

در مطالعه حاضر، مرور و بحثی مختصر و اولیه پیرامون مفهوم و جایگاه شبکه‌های یادگیری و ارتباطات در جامعه اسلامی شد. این موضوع بسیار گسترده و وسیع است که نیازمند مطالعه جامع و عمیق درباره ابعاد و جنبه‌های مختلف است؛ اما در این نوشته سعی شد که توصیفی ابتدایی از وضعیت موجود و برخی الزامات مورد نیاز ارائه گردد. به این ترتیب، ابتدا توصیف مختصری درباره مفاهیم مهارت‌های ارتباطی، شبکه یادگیری و شبکه‌سازی ارائه و سپس جایگاه و ضرورت ارتباط در جهان خلقت و اساس یادگیری در مدرسه جهانی خلقت تحلیل گردید. در ادامه، وضعیت و ویژگی‌های شبکه‌های یادگیری در عصر امروز و الزامات طراحی و توسعه آن بحث و تبیین شد.

به طور کلی، وضعیت ارتباطات و تعاملات علمی در جوامع مختلف و در طول زمان از مسائل مورد توجه محققان و اندیشمندان بوده است و تلاش‌ها و ابداعات مختلفی صورت گرفته که بیشتر معطوف به رشد و توسعه فناوری‌هایی همچون شبکه‌های اجتماعی مجازی بوده است. البته این به معنای تولید فکر در سایر حوزه‌ها نیست؛ اما با این وجود، بشر امروز هنوز در برقراری ارتباط صحیح و سازنده دارای مشکل است و از این رو، یادگیری نیز رشد و تکامل حقیقی خویش را نیافته است. امروز سازمان‌ها و مراکز آموزشی در مسئله اساسی خویش - یادگیری - دارای ضعف‌ها و مشکلات فراوانی هستند. انتقال صحیح دانش و مفاهیم امری پیچیده و چند بعدی است که نیازمند تحقیقات گسترده‌ای جهت توسعه روزافزون است.

در نتیجه می‌توان این نکته را دریافت که جهان خلقت اساساً بر اساس شبکه‌های گوناگون و گسترده یادگیری شکل گرفته است و هر منبعی به‌عنوان عامل یادگیری دارای کارکرد متناسب خود است. انسان در راستای سعادت و رشد و تکامل پیوسته خویش باید عالمان کلیدی و ارزشمند را شناسایی نماید و به واسطه تعاملات هدفدار، مستمر و پایدار معرفت خویش را ارتقا بخشد. از سویی، جامعه اسلامی نیز موظف است که به واسطه طراحی فضای فعال، پویا و تسهیل‌کننده زمینه تعامل و بهره‌گیری از منابع گسترده یادگیری را برای شهروندان فراهم نماید. در این راستا، شبکه‌های اجتماعی مجازی و غیرمجازی به‌عنوان فرصت و بستری بهینه در تقویت یادگیری افراد عمل می‌کنند و در نتیجه کارکردهای سرگرم‌کننده منفی و کژکارکردی آن‌ها به نحو بهینه‌ای مدیریت می‌گردد.

منابع

- ابراهیمی دینانی، غلامحسین (۱۳۹۲). فلسفه و ساحت سخن، تهران: انتشارات هرمس.
- افشانی، سید علیرضا؛ شیری محمدآبادی، حمیده (۱۳۹۹). شبکه اجتماعی زنان و سلامت اجتماعی در خانواده، فرهنگ یزد، (۲)، ۶۸-۷۴.
- حسینی بهشتی، محمد؛ باهنر، محمدجواد و گل‌زاده غفوری، علی (۱۳۹۰). شناخت اسلام، تهران: بنیاد نشر آثار و اندیشه‌های شهید آیت‌الله دکتر بهشتی.
- حمایت‌خواه مجتبی (۱۴۰۰). تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر انحرافات اجتماعی زنان، انتظام اجتماعی، (۱۳)، ۱-۲۶.
- خامنه‌ای، علی (۱۳۹۲). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، تهران: صهباء.
- خلجی، محمد و خانیکی، هادی (۱۳۸۸). جامعه اطلاعاتی، جوامع معرفتی، شکاف‌های دیجیتال و ضرورت‌های جدید توسعه، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، ۱۶(۴): ۹۵-۱۲۴.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۷۷). شرح حدیث جنود عقل و جهل، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- خمینی، روح‌الله (۱۳۸۵). صحیفه امام، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- خمینی، روح‌الله (۱۳۹۲). شرح چهل حدیث، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- رضوی سید علی، محمد؛ نعمتی فر، نصرت‌اله (۱۳۹۷). مهارت‌های شناختی تفکر انتقادی در کاربران شبکه‌های اجتماعی (مورد مطالعه شبکه اجتماعی تلگرام)، مطالعات رسانه‌ای، (۱۳)، ۶۹-۸۷.
- سلطانی فر، محمد؛ بخشی، شیرزاد و فرامرزیانی، سعید (۱۳۹۲). بررسی تأثیرات شبکه‌های اجتماعی فیس‌بوک و توئیتر بر گرایش اعضا به این شبکه‌ها، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، ۲۰(۴): ۱۷۱-۱۹۰.
- طاهری، حسین‌رضا و قلی‌زاده مقدم، زینب (۱۳۹۰). ویژگی‌های جوان معیار از دیدگاه امام خمینی (ره) با تأکید بر صحیفه امام (ره)، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۱۵(۲): ۱۶۴-۱۴۸.
- طباطبایی، محمدحسین (بی‌تا). روابط اجتماعی در اسلام، ترجمه و نگارش: محمدجواد حجتی کرمانی، تهران: موسسه انتشارات بعثت.

عبدالرحمانی، رضا؛ زرگر، علیرضا؛ سحری، امید (۱۳۹۹). بررسی تأثیر محتوای غیر اخلاقی شبکه‌های اجتماعی مجازی بر امنیت اجتماعی (مورد مطالعه: شبکه اینستاگرام)، مطالعات امنیت اجتماعی (۱۱)، ۹۶-۷۳.

عدلی‌پور، صمد و همکاران (۱۳۹۲) شبکه اجتماعی فیس‌بوک و شکل‌گیری هویت بازاندیشانه در بین دانشجویان دانشگاه تبریز، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، ۲۰(۳): ۱۰۱-۱۲۸.

غفاری هاشجین، زاهد؛ کشاورز شکری، عباس؛ میرزا محمدی، محمدحسن و آمر ورامینی، نرگس (۱۳۹۱). دوفصلنامه تربیت اسلامی، ۷(۱۵): ۸۸-۶۵.

فراستخواه، مقصود (۱۳۹۳). شبکه‌های مجازی؛ رهایی‌بخش یا وهمناک (تأملی در تأثیر اجتماعی تکنولوژی‌های نوین)، مهرنامه، ۵(۳۶): ۱۲۴.

کالوینو، ایتالو (۱۳۹۰). شهرهای دانش (رویکردها، تجارب و دیدگاه‌ها)، ترجمه زینب کرکه‌آبادی و ایمان علی‌پور بالف، تهران: آذرخش.

مطهری، مرتضی (۱۳۸۷ الف). تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۸۷ ب). نبرد حق و باطل، تهران: صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۹۲). آینده انقلاب اسلامی ایران، تهران: صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۹۳). مقدمه‌ای بر جامعه‌بینی اسلامی: جامعه و تاریخ، تهران: صدرا.

یارعلی، جواد؛ شوافی، علیرضا؛ عریضی، فروغ السادات (۱۳۸۷). بررسی مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی (تحلیل محتوا)، تهران: فصلنامه تعلیم و تربیت، ۹۳: ۲۲۱-۱۹۱.

وب‌سایت دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سید علی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

<https://farsi.khamenei.ir/>

Di Sivo, M. & Ladiana, D. (2010) Towards a learning city the neighborhood lab and the lab net, *Procedia Social and Behavioral Sciences* 2: 5349-5356.

Hemphälä, J. & Magnusson, M. (2012) Networks for Innovation - But What Networks and What Innovation? *Creativity & Innovaton Management*, 21(1): ۳-۱۵.

Hombres, J. & et al (2012) Visualising the invisible: a network approach to reveal the informal social side of student learning, *Adv in Health Sci Educ*, 17:743-757.

Hoy, W. & Miskel, C. (2005) *Educational Administration: Theory, Research and Practice*, 7th ed, New York: McGraw-Hill.

Jahan, I. & Zabed Ahmed, S.M. (2012) Students' perceptions of academic use of social networking sites: a survey of university students in Bangladesh, *Information Development*, 28(3) 235-247.

- Juceviciene, P. (2010) Sustainable Development of the Learning City, *European Journal of Education*, Vol. 45, No. 3: 419-436.
- Moolenaar, N.M. Sleegers, P.J.C. & Daly, A.J. (2012) Teaming up: Linking collaboration networks, collective efficacy, and student achievement, *Teaching and Teacher Education* 28: 251-262.
- Verma, S. (2009) Personal Knowledge Management: A Tool to Expand Knowledge about Human Cognitive Capabilities, *IACSIT International Journal of Engineering and Technology*, Vol. 1, No.5: 435-438.